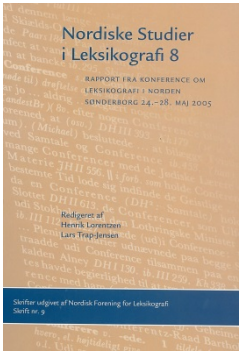

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Varför förändras (inte) ordböcker? Exemplet Florinus	
Forfatter:	Lennart Larsson	
Kilde:	Nordiska Studier i Leksikografi 8, 2006, s. 209-222 Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Göteborg 27.-29. maj 1999	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Varför förändras (inte) ordböcker? Exemplet Florinus

Why do/don't dictionaries change? The Florinus example. This article discusses changes occurring in a minor thematic dictionary, compiled by the Finnish priest Henrik Florinus and first published in 1678 in Turku under the title *Nomenclatura Rerum brevissima Latino-Sveco-Finmonica*. In the following hundred years, this dictionary was reissued in at least fifteen editions, the last in 1771 in Stockholm under the title *Vocabularium Latino-Svecum*. The article identifies and discusses the different reasons for the changes (modernisation, product development, space requirements, mistakes, supply of printing types, and modifications marking a new edition) as well as for the absence of certain changes (labour savings, the circumstance that this type of dictionary no longer was viewed as modern, and the authoritativeness of dictionaries).

1. Florinus ordbok

År 1678 utgavs i Åbo en oktavvolym med följande tidstypiskt omständliga titelsida:

NOMENCLATURA Rerum brevissima, Latino-Sveco-Finmonica, In usum Juventutis patriæ, ordine naturæ in certos Titulos digesta, & publici juris facta, Studio & sumptibus HENRICI M. FLORINI Pastoris Ecclesiæ Pæmarensis Austro Finn. ABOÆ. Excusa à JOHANNE Winter/ ANNO 1678.

Det rör sig alltså om en latinsk-svensk-finsk ordbok i det mindre formatet ("brevissima"), avsedd för fäderneslandets ungdom ("Juventutis patriæ") och inte bara utarbetad utan även förlagd och finansierad ("sumptibus") av Henrik Florinus, kyrkoherde i Pëmar i södra Finland. Av titelsidan framgår också att den är tematiskt uppställd ("ordine naturæ") och indelad i kapitel efter ämnesområden. Benämningen "NOMENCLATURA Rerum" antyder ett annat av ordbokens kännetecken: den innehåller inga verb utan förtecknar så gott som enbart substantiv och (till en mindre del) adjektiv.

Det som framför allt gör denna ordbok intressant är att den – i mer eller mindre (o)förändrat skick – fortsatte att utkomma i nära 100 år, sista gången 1771:

H. F. VOCABULARIUM LATINO-SVECUM, In Usum Juventutis, Ordine Naturæ, in certos Titulos digestum, & publici juris factum. En kårt Orde-Bok, På Latin och Swenska, Til Ungdomens Nytto, efter en naturlig Ordning, uti wißa Titlar författad, och af Trycket utgången; Å nyo uplagd och förbättrad. STOCKHOLM, Tryckt på Direct. LARS SALVII kostnad, 1771.¹

¹ På sedvanligt sätt återges här antikvan med kursiv och frakturen med rak stil.

Mellan 1678 och 1771 utkom ytterligare 14 utgåvor av ordboken. En schematisk presentation av samtliga utgåvor ges i tabell 1.²

år	utgivningsort (utgivare)	språk	paginerade sidor	antal arti- klar	(huvudsaklig) sättningsförlaga
1678	Åbo	lat/sv/fi	2-148	3 163	–
1683	Åbo	lat/sv/fi	2-148	3 177	1678
1695	Sthlm (Hök)	lat/sv/ty/fi	4-239	3 176	1683
1706	Sthlm (Hök)	lat/sv	2-116	3 174	1695
1708a	Sthlm (Hök)	lat/sv/ty/fi	4-239	3 177	1695
1708b	Sthlm (Hök)	lat/sv/ty/fi	4-239	3 177	1708a
1720	Strängnäs	lat/sv	2-116	3 173	1706
1722	Sthlm (Horrn)	lat/sv	2-108	3 180	1708a
1728	Lund	lat/sv	2-112	3 176	1708a
1733a	Sthlm (Horrn)	lat/sv/ty/fi	4-217	3 180	1722
1733b	Sthlm (Horrn)	lat/sv	2-108	3 180	1733a
1740	Sthlm (Horrn)	lat/sv	2-108	3 180	1722
1754	Sthlm (Salvius)	lat/sv	2-108	3 180	1740
1755	Göteborg	lat/sv	2-112	3 180	1733b
1770	Göteborg	lat/sv	2-112	3 180	1755
1771	Sthlm (Salvius)	lat/sv	2-108	3 180	1754

Tabell 1. *De bevarade utgåvorna av Florinus ordbok*

Att jag utan större betänkligheter tillåtit mig att sammanföra dessa 16 ordboksutgåvor under samlingsbeteckningen *Florinus ordbok* har givetvis sin grund i de stora likheterna (och de uppenbara beroendeförhållandena) dem emellan. Ordbokens grundläggande struktur med den tematiska uppställningen och indelningen i 22 kapitel förblir helt oförändrad, och detsamma gäller med vissa smärre undantag också för antalet artiklar (jfr tabell 1) och deras inbördes ordning liksom för uppsättningen av latinska ingångsord. Likaså bibehålls karaktären av skolordbok, avsedd för latinstuderande ynglingar med svenska (eller i de två tidigaste utgåvorna: finska) som modersmål. Visserligen gjorde utgivaren 1695 vissa – om än inte särskilt

² I samtliga utom två fall har jag använt mig av de exemplar av ordboken som finns på Uppsala universitetsbibliotek eller Kungliga biblioteket i Stockholm. Undantagen är 1678 som har utgetts i faksimil (se litteraturlistan) och 1722 som bara tycks finnas på Åbo Akademis bibliotek. – När det gäller sättningsförlagorna är uppgifterna med nödvändighet behäftade med en viss osäkerhet; det *kan* ju finnas ytterligare utgåvor som inte är bevarade. – För en närmare presentation av de olika utgåvorna och deras inbördes beroendeförhållanden hänvisas till Larsson under utgivning.

långtgående och helhjärtade – försök att utvidga ordbokens användningsområden genom att tillfoga tyskan och ställa upp vokabulärerna spaltvis (med latinet och svenskan på versosidorna och tyskan och finskan på rectosidorna); därigenom blev det ju i princip möjligt att använda ordboken också i andra riktningar än utifrån latinet, något som också antyds i det nyskrivna svenska förordet. Dock fick detta uppenbarligen inget större genomslag. I de följande fyrspråkiga utgåvorna 1708 och 1733 har ambitionen förbleknat, och i den tvåspråkiga variant som med tiden blir allenarådande rör det sig entydigt om en ordbok i latin för svenskar och ingenting annat.

Samtidigt kan man konstatera att Florinus ordbok i andra avseenden genomgår nog så betydelsefulla förändringar under sin nära sekellånga utgivningshistoria: språkens antal varierar, ordboken får (med början 1695) en ny huvudtitel *Vocabularium* i stället för det tidigare *Nomenclatura rerum brevissima*, artiklarnas typografiska arrangemang blir betydligt striktare och enhetligare, och – sist men inte minst – sker en hel del förändringar i den svenska vokabulären. Och i det följande kommer jag att lite närmare diskutera hur orsakssammanhangen ser ut: Vad ligger bakom förändringarna eller avsaknaden av förändringar? I huvudsak har jag utgått från den svenska vokabulären i de åtta utgåvor som kan sägas utgöra ordbokens huvudfåra: de två utgåvorna i Åbo 1678 och 1683 samt de sex Stockholmsutgåvorna 1695, 1708a, 1722, 1740, 1754 och 1771 (jfr kolumnen med sättningsförslag i tabell 1).

2. Förändringarna i den svenska vokabulären

För att få ett mått på förändringarna i den svenska vokabulären har jag summerat antalet svenska artikelfält som skiljer sig från den ena utgåvan till den andra (se tabell 2). (Vid sammanräkningarna har jag med två undantag när inkluderat samtliga grafematiska förändringar. Undantagen är dels vissa slag av förkortningar (i form av nasalstreck och underförstådda ordled samt förkortningen *it.* för *item*), dels sådana uppenbara tryckfel som korrigerats i följande utgåva. Inte heller har jag räknat in skillnader i fråga om versal och gemen, sär- och sammanskrivning samt interpunktion.)³

³ Det bör framhållas att de siffror som presenteras här och i det följande inte gör anspråk på fullständig exakthet. Dels kan klassificeringarna av förändringarna i enstaka fall vara diskutabla, dels är det knappast möjligt att helt undvika förbiseenden vid genomgången av ordböckerna och vid sammanräkningarna. De felmarginaler man har att räkna med är dock knappast större än de variationer som (till följd av t.ex. uppdragna och förstörda typer) torde finnas mellan olika exemplar av en och samma utgåva av ordboken.

	1678 ↓ 1683	1683 ↓ 1695	1695 ↓ 1708a	1708a ↓ 1722	1722 ↓ 1740	1740 ↓ 1754	1754 ↓ 1771
S:a	207	1457	216	360	314	848	155

Tabell 2. *Antalet förändrade artikelfält i den svenska vokabulären*

Ser man till det totala antalet förändringar kan man alltså urskilja två förändringstoppar, framför allt 1695 då närapå hälften av artiklarnas svenska artikelfält förändras, men även 1754 då drygt en fjärdedel berörs. I övrigt är andelen förändrade artikelfält däremot förhållandevis liten.

Minst lika intressant som antalet förändringar är frågan vilka slags förändringar det handlar om. I tabell 3 har jag därför särskilt (I) sådana förändringar som enbart berör de i artikelfälten ingående ordens form, dvs. ortografiska och morfologiska förändringar (för termerna, se Santesson 1986:24), och (II) sådana förändringar som på ett eller annat sätt påverkar betydelsen och som jag valt att kalla lexikala. (Till de senare har jag räknat inte bara förändringar i fråga om rotmorfem utan också grammatiska morfem som artiklar och pluraländelser. Dessutom har jag inkluderat förändringar när det gäller förekomsten av de metalexikografiska angivelserna *item* och *eller*, liksom också de fåtaliga ändringarna i artikelföljden – i en tematisk ordbok kan ju även artiklarnas ordningsföljd sägas vara betydelsebärande.)

	1678 ↓ 1683	1683 ↓ 1695	1695 ↓ 1708a	1708a ↓ 1722	1722 ↓ 1740	1740 ↓ 1754	1754 ↓ 1771
I.	170	1415	204	335	312	836	155
II.	37	42	12	25	2	12	–
S:a	207	1457	216	360	314	848	155

Tabell 3. *Antalet förändrade artikelfält uppdelat i kategorierna I. formella förändringar, II. lexikala förändringar*

I tabell 3 är det som synes en delvis annorlunda bild som framträder. När det gäller lexikala förändringar dominerar 1683 och 1695, och likaså finns ett förhållandevis stort antal 1722. Däremot finns det inte särskilt många 1754; i denna utgåva handlar det framför allt om ortografiska förändringar.

Också inom gruppen lexikala förändringar går det att urskilja olika kategorier. I tabell 4 har jag särskilt (I) strykningar, där ett eller flera morfem har strukits, (II) utbyten, där ett eller flera morfem har ersatts av ett eller flera andra, och (III) tillägg, där ett eller flera morfem har tillfogats.

	1678 ↓ 1683	1683 ↓ 1695	1695 ↓ 1708a	1708a ↓ 1722	1722 ↓ 1740	1740 ↓ 1754	1754 ↓ 1771
I.	2	33	4	1	–	2	–
II.	12	6	4	11	1	5	–
III.	23	3	4	13	1	5	–
S:a	37	42	12	25	2	12	–

Tabell 4. *Antalet lexikala förändringar uppdelade i kategorierna I. strykningar, II. utbyten, III. tillägg*

Mest frapperande i tabell 4 är att det 1683 är tilläggen som dominerar medan den stora merparten av de lexikala förändringarna 1695 däremot utgörs av strykningar. Påfallande är också det ringa antalet strykningar från 1722 och framåt.

Ytterligare ett sätt att belysa förändringsmönstren är att dela upp kategorin tillägg i olika underkategorier beroende på vilken strukturell nivå som berörs. I tabell 5 har jag därför skilt mellan (I) helt nya artiklar, (II) uppdelning av artiklar med mer än ett latinskt ingångsord, och (III) tillägg inom de svenska artikelfälten. (När det gäller kategorierna strykningar och utbyten handlar det med ett litet undantag enbart om förändringar på artikelfältsnivå).

	1678 ↓ 1683	1683 ↓ 1695	1695 ↓ 1708a	1708a ↓ 1722	1722 ↓ 1740	1740 ↓ 1754	1754 ↓ 1771
I.	14	–	–	–	–	–	–
II.	–	–	1	3	–	–	–
III.	9	3	3	10	1	5	–
S:a	23	3	4	13	1	5	–

Tabell 5. *Antalet tillägg uppdelade i kategorierna I. helt nya artiklar, II. uppdelning av artiklar, III. tillägg inom artikelfälten*

Mest iögonfallande i tabell 5 är att helt nya artiklar bara förekommer 1683. De små tillökningarna av antalet artiklar 1708 och 1722 handlar bara om att artiklar delats upp, och längre fram förekommer över huvud taget inga nya artiklar; tilläggen håller sig helt inom ramen för de svenska artikelfälten.

3. Varför förändras ordboken?

Bakom förändringarna i Florinus ordbok kan man – mer eller mindre ovedersägligt – urskilja åtminstone sex olika orsaksfaktorer: tidsanpassning, produktutveckling, utrymmesbesparingar, misstag och missförstånd, tillgången på typer samt självständighetsmarkeringar.

3.1. Tidsanpassning

Att tidsanpassning eller modernisering är (eller åtminstone kunde förväntas vara) ett viktigt förändringsincitament är givet: i och med att den samhälleliga och språkliga verkligheten – en verklighet som ordboken både är en del av och en avspeglning av – förändras över tiden måste också ordboken förändras för att inte bli otidsenlig. De mest uppenbara fallen av tidsanpassning är de många ortografiska förändringarna i 1695 och 1754 års utgåvor. Mest iögonfallande 1695 är att morfemfinalt <dh> och <gh> i stort sett försvunnit medan vokalgeminering blivit undantag snarare än regel (jfr Larsson under utgivning). Till de mest frekventa förändringarna 1754 hör att vokalbetecknande <v> ersatts av <u>, <i> som konsonantgrafem av <j>, <z> av <s>, <ch> av <g>, <k> eller <ck>, och <ck> i ställning efter konsonant av <k>. Likaså är särmarkeringarna av lång vokal genom geminering eller <h>-inskott i det närmaste försvunna (se Larsson 2005:181). (Jfr Santesson 1986 passim. Att förändringarna 1754 låg i tiden visas om inte annat av att i stort sett samma ortografiska förändringar också uppträder i 1755 års utgåva från Göteborg, trots att denna av allt att döma tillkom oberoende av 1754 års ordbok.)

Till tidsanpassningen kan likaså föras många av de förändringar på det morfologiska planet som möter 1722 och 1754. Några exempel är 1708 års **Seande** (s. 22), **Banno** (s. 88), **Arbet** (s. 126), **Spatzerning** (s. 182), **Then lyckelig igenkommen är** (s. 188) och **Kåld** (s. 218) som 1722 blivit respektive **Seende** (s. 10), **Banna** (s. 38), **Arbete** (s. 56), **Spatzering** (s. 80), **Then lyckeligen igenkommen är** (s. 83) och **Kall** (s. 98), samt 1740 års **Sängkläder** (s. 17), **Handtog** (s. 20), **Försumelig** (s. 30), **Furoträ** (s. 64), **Ett onaturligit Foster** (s. 69) och **Tarmalopp** (s. 90) som 1754 ändrats till **Sängkläder**, **Handtag**, **Försumlig**, **Furoträ**, **Et onaturligt Foster** respektive **Tarmlopp**. På den lexikala nivån tycks moderniseringar däremot vara mycket sällsynta. I stort sett begränsar de sig till några enstaka fall 1722. Två exempel är **Triumph/ en härlig Inridning efter behållen seger** för latinets *Triumphus* (1708a:200) där den nya utgåvan har **effter erhållen seger** (s. 88), samt artikeln *Peninsula*, där de tidigare utgåvornas **Nääs/ thet nämsta omflutit** (1708a:134) 1722 getts lydelsen **Nääs/ thet mäst är omflutit** (s. 59).

3.2. Produktutveckling

Oavsett och oberoende av förändringarna i språket och omvärlden är det förstås alltid möjligt att på olika sätt utveckla och förbättra ordboken och därigenom

(förhoppningsvis) förläna den en ökad attraktionskraft på marknaden. Till denna produktutveckling hör de lexikala förändringar i form av tillägg (såväl på artikelnivå som inom de svenska artikelfälten) som införs 1683, den enda nyutgåva där Florinus själv är involverad. Likaså kan många av de lexikala förändringarna 1722 föras till denna rubrik: så t.ex. de tre artiklar som delats upp (ett exempel är *Arbustum, i, lucus, i, saltus, us. Lund* (1708a:144) som 1722 motsvaras av dels *Arbustum, i, lucus, i. Lund*, dels *Saltus, us. Tiock skog* (s. 64)), liksom de tre tidigare hänvisningsartiklar som nu försetts med svenska ekvivalenter (t.ex. *Quadriga, æ, &c.* (1708a:186) med den nyinsatta betydelseförklaringen **En med 2. par hästar före** (s. 82)). I fall som dessa handlar det ju inte om några av tiden framtvingade förändringar utan om försök till produktförbättringar.

Produktutvecklingen framträder också på ett mera övergripande plan. Framför allt gäller det för många av de förändringar som möter 1695: så t.ex. att de latinska böjningsändelserna regelmässigt är utsatta (tidigare förekom det bara undantagsvis), att den tyska vokabulären har tillfogats, liksom att titelsidorna, registret och kapitelrubrikerna ges på samtliga de fyra språken. Detsamma är fallet med introduktionen av den tvåspråkiga varianten 1706 och (inom huvudfåran) 1722. Någonstans i gränsområdet mellan produktutveckling och tidsanpassning ligger också den utveckling mot allt större enhetlighet och konsekvens i fråga om artiklarnas arrangemang som kännetecknar ordboken: den spaltvisa uppställningen 1695, den strikta spalthållningen 1708 (1695 tillät sig sättaren att vid brist på utrymme göra avkall på de raka vänstermarginalerna i svenskan och finskan) och de enhetliga typgraderna 1722 (i de tidigare utgåvorna laborerade sättarna med två eller tre olika typgrader i var och en av vokabulärerna).

3.3. Utrymmesbesparingar

Även om tidsanpassning och produktutveckling säkerligen utgör de främsta förändringsincitamenten finns det ett inte obetydligt antal förändringar som pockar på andra förklaringar. Viktigt i sammanhanget var utan tvekan det tillgängliga utrymmet. Kostnaden för papperet utgjorde en dryg post i tryckeriernas budget (av de löpande kostnaderna stod enligt Gaskell (1974:177) papperet för ”often about 75 per cent of the total in the sixteenth century, dropping to about 50 per cent by the eighteenth”), och att hålla nere denna kostnad genom att spara på utrymmet var därmed en nog så betydelsefull faktor vid bokutgivningen. Även om dessa utrymmesbesparingar är mer eller mindre skönjbara i så gott som samtliga utgåvor märks de tydligast 1695: i och med att tyskan tillkom, att latinets böjningsändelser sattes ut och att vokabulärerna ställdes upp spaltvis blev det uppenbarligen nödvändigt att på sina ställen komprimera de svenska artikelfälten.

Utrymmesbesparingarna kommer till uttryck på såväl den formella som den lexikala nivån. När det gäller de ortografiska förändringarna kan de visserligen vara

svåra att skilja från tidsanpassningen: moderniseringen av stavningen innebar ju ofta en reducering av antalet grafem (som t.ex. när 1683 års **Klookheet/ försichtigheet** (s. 45) och **Lustigh/ gladh** (s. 141) 1695 blivit **Klokhet/ försichtighet** (s. 76) respektive **Lustig/ glad** (s. 228)). I vissa fall är det emellertid svårt att förklara stavningsförändringarna på annat sätt än som utrymmesbesparingar. Ett exempel – där det av allt att döma är typernas relativa bredd som fällt avgörandet – är 1683 års **Qwittans/ qwittobref** (s. 73) där den senare ekvivalenten 1695 har fått den mindre utrymmeskrävande stavningen **quittobref** (s. 116). Ett intressant fall är likaså 1683 års **Commodus, aptus, idoneus, Beqväm/ tienligh** (s. 144) som 1695 blivit **Commodus, a, um, aptus, a, um, idoneus, a, um. Beqwē/ tienlig** (s. 232). Det mesta talar för att ändringen från <ä> till <e> berodde på att det var ont om plats: något *ä* med nasalstreck fanns ju inte att tillgå, men genom att i stället välja ett *ē* kunde man undkomma den spatiösa *m*-typen. (För att utbytet är betingat av utrymmesskäl talar också att ändringarna 1695 i de allra flesta fall går i den motsatta riktningen från <e> till <ä>.)

Framför allt märks dock de utrymmesbesparande åtgärderna på det lexikala planet. Som framgått av tabell 4 utgörs det stora flertalet (33 av 42) av de lexikala förändringarna 1695 av strykningar. Och av allt att döma har huvuddelen av dessa sin förklaring i brist på utrymme. Några exempel är 1683 års **Contumelia, opprobrium, Försmädelse/ spott/ wahnähra/ smäleek** (s. 54) mot 1695 års **Försmädelse/ spott/ wanähra** (s. 88), **Colluvies, En församblad orenligheet/ en hoop arga bofwar** (s. 58) mot **Samlad orenlighet/ en hop bofwar** (s. 92), **Chorus, En hoop Folck/ som siunger eller dantzar/ item en hoop** (s. 78) mot **En hop Folck/ som siunger eller dantzar** (s. 124) samt **Theatrum, Skådeplatz/ ther man seer Comædier och andra speel** (s. 78) mot **Skådeplatz/ ther man ser allehanda Spel** (s. 124). Utan dessa förkortningar av uttryckssätten skulle sättaren haft mycket svårt att inrymma artiklarna på det utrymme som stod till buds.

3.4. Misstag och missförstånd

En annan – inte helt oviktig – orsak till förändringarna i Florinus ordbok skulle kunna rubriceras som misstag och missförstånd. Ett exempel av det mera banala slaget är 1740 års **Brudesång/ bröllopskrifft** för latinets *Epithalamium* (s. 43) som 1754 och 1771 (kanske under inflytande av den närmast föregående artikelns **Ekta Säng** för *Torus*) kommit att bli **Brudesäng, Bröllopskrift**. (Givetvis skulle ett fall som detta helt enkelt kunna avfärdas som tryckfel, men i och med att förändringen vidareförs i nästa utgåva kan den ju sägas ha blivit en del av ordbokens lexikala innehåll.) Av större intresse är sådana missgrepp och missförstånd som i senare utgåvor för vidare till andra lösningar. Ett exempel är 1678 års **Hypothecarius. Pantägande** (s. 73) som 1771 motsvaras av **Hypothecarius, i. Panttagare** (s. 51). Sannolikt går förändringen tillbaka på att sättaren 1695 av misstag fick ett *a* i sin

hand i stället för ett *ä*, varför den svenska ekvivalenten kom att bli **Pantagande** (s. 116). Medan 1708 års utgåva nöjde sig med att bättra på stavningen till **Panttagande** föredrog 1722 års ordbok att i stället byta ut efterleden till **Panttagare** (s. 51).

Ett annat exempel är 1678 års *Sicarius, Mördare/ som bär Mordwärja* (s. 119) mot 1771 års *Mördare, som bär Mordgewär* (s. 85). Även om ändringen vid första anblicken kanske kan se ut som en modernisering förefaller det onekligen lite märkligt med tanke på den nära anknytningen till den närmast föregående artikeln *Sica*, där en och samma betydelseförklaring **Fördoldt swärd/ lönwärja** återfinns i samtliga utgåvor av ordboken. Och antagligen står förklaringen att finna i 1708 års utgåva där bristen på utrymme fick sättaren att då och då ta till icke konventionaliserade förkortningar; till dessa hörde *Mördare/ som bär Mordwär.* (s. 194), en förkortning som 1722 tydligt kom att utläsas som **Mordgewär**.

3.5. Tillgången på typer

En orsak till förändringar på den formella nivån som, även om den knappast låter sig påvisas helt entydigt, nog inte bör underskattas är tillgången på typer. Att tryckeriernas typförråd inte alltid ville räcka till är ett ofta omvittnat faktum, och fullt möjligt är att vissa av de till synes godtyckliga ortografiska förändringarna i ordboksutgåvorna har en sådan bakgrund. Frånsett utgåvorna 1754 och 1771 (liksom de två Göteborgsutgåvorna), som med sin enhetligare och konsekventare ortografi pekar framåt mot en ny tid med betydligt fastare stavningsregler, ger ordböckernas svenska vokabulärer prov på ett avsevärt mått av fri variation på det ortografiska området (jfr Santesson 1986:280 passim); och i och med denna fria variation hade sättarna ett betydande manöverutrymme för att hantera eventuella brister i typförrådet. När t.ex. utgåvan från 1740 på en och samma sida (s. 43) uppvisar fyra ändringar från <ft> till <fft> (däribland **Brudesång/ bröllopskrift** mot 1722 års **Brudesång/ Bröllopskrift**), samtidigt som det på en och samma sida i följande ark (s. 52) finns fyra ändringar i motsatt riktning (däribland **Motskrift/ genskrift** mot den äldre utgåvans **Motskrift/ genskrift**), skulle förklaringen kunna vara den relativa tillgången på de två typerna *f* och *ff*; för 1740 års sättare torde nog enkelt och dubbeltecknat <f> i kontexter som dessa hur som helst ha framstått som helt utbytbara.

3.6. Självständighetsmarkeringar

Kanske kan en orsak till förändringarna i Florinus ordbok också vara att utgivaren ville markera sin självständighet gentemot föregångaren. I vilken mån sådana självständighetsmarkeringar verkligen spelade någon roll i sammanhanget är givetvis vanskligt att avgöra. Men kanske kunde det vid de stridigheter om utgivningsrättigheter som var så vanliga under detta tidevarv (se t.ex. Schück 1923 passim) vara av värde att kunna peka på att nyutgåvan var något mer än ett eftertryck. Och likaså

kunde kanske den förpliktigande formulering som möter på titelsidorna i samtliga sex utgåvor från Horrns och Salvius tryckerier – ”Å nyo uplagd och förbättrad” – ha sporrat utgivaren att här och där tillfoga någon synonym i de svenska artikelfälten; det är annars inte helt lätt att hitta någon förklaring till att t.ex. 1740 års *Miseratio, onis, commiseratio, onis, misericordia, æ, condolentia, æ. Medynckan/ Förbarmelse/ Barmhertighet/ Medlidande* (s. 42) 1754 har utökats med ännu en svensk ekvivalent till *Medynkan, Förbarmelse, Barmhertighet, Medlidande, Mißkunsamhet*.

4. Och varför inte?

De ovan redovisade förändringarna till trots är det som faller i ögonen vid en jämförelse mellan de 16 utgåvorna av Florinus ordbok snarare likheterna än skillnaderna: som redan framgått förblir utgåvorna i mångt och mycket identiska. Och den svenska vokabulären utgör inget undantag därvidlag. Vad man kan konstatera utifrån den statistik som presenterats ovan är ju framför allt två saker. För det första är förändringarna i ordbokens svenska vokabulär i det stora hela ganska måttfulla. Av de sammanlagt 3 180 artiklarna 1771 återfinns 1 118 – dvs. mer än en tredjedel – i samma gestalt 1678. Därtill kommer att skillnaderna i de allra flesta fall enbart rör ortografin; antalet artikelfält som förändrats lexikalt är bara 120. Det mesta är sig alltså likt, och med tanke på hur stora förändringarna i både samhället och språket är under dessa nära 100 år – utgåvorna sträcker sig ju från det karolinska till det gustavianska tidevarvet, från Samuel Columbus tid till Abraham Sahlstedts – kan Florinus ordbok förefalla märkligt statisk och oföränderlig; man kunde ha förväntat sig mer av förändringar.

För det andra finns det (tvärtemot vad den första summeringen i tabell 1 gav för handen) en tilltagande förändringsobenägenhet. Förändringarna i makrostrukturen, när det gäller uppsättningen av artiklar, liksom tilläggen i de svenska artikelfälten möter till allra största delen redan i den andra utgåvan 1683, och i de tre sista utgåvorna i huvudfåran, 1740, 1754 och 1771, rör det sig mestadels bara om förändringar i stavningen.

En minst lika intressant fråga blir alltså varför ordboken *inte* förändras mer än den gör. I huvudsak torde det röra sig om en samverkan mellan tre olika faktorer: det handlade om arbetsbesparing, att Florinus ordbok inte var någon framtidsprodukt, samt den inneboende auktoritet som ordböcker besitter.

4.1. Arbetsbesparing

Som framgått ovan hade de tre först nämnda – och säkerligen viktigaste – orsakerna till förändring det gemensamt att de var ekonomiskt betingade: det handlade om att antingen sälja mer genom att marknadsanpassa produkten eller hålla nere produktionskostnaderna genom att minska pappersåtgången. Och med all sannolikhet var

den viktigaste orsaken till att ordboken inte förändrades, till att så mycket förblev vid det gamla, också av ekonomisk natur. Det var frågan om en arbetsbesparing: att inte omarbete och revidera innebar mindre arbetsinsatser och därmed lägre kostnader. Man kunde använda en tidigare utgåva som sättningsförlaga utan att det krävde något mera omfattande redigeringsarbete. Och om det bara rörde sig om ändringar på den formella nivån behövdes kanske inte någon förberedande redigering över huvud taget, utan arbetet kunde mer eller mindre i sin helhet överlåtas åt sättningsförlagaren: mycket möjligt är att det var han som applicerade de för tidsanpassningen nödvändiga korrigeringsfiltren (för termen, se Santesson 1986:23). Givetvis underlättades också produktionen om man i möjligaste mån kunde bevara förlagans uppställning och sidbrytning, något som i sin tur förutsatte att förändringarna inte var av alltför genomgripande natur.

4.2. Ingen framtidsprodukt

En annan orsak till att Florinus ordbok i så liten utsträckning förändrades var antagligen det faktum att den med tiden i allt mindre utsträckning framstod som en framtidsprodukt. Det handlade om ett på flera sätt föråldrat koncept. För det första hade den tematiska uppställningen på 1700-talet sin storhetstid bakom sig; det var den alfabetiska ordningen som hade framtiden för sig (jfr Hüllen 1999:444). För det andra kan man skönja en förändring av den latinsk-svenska lexikografins inriktning under 1700-talet. Belysande är en jämförelse mellan Florinus ordböcker och den 1790 utkomna *Lexicon Latino-Svecanum*: medan Florinus har en samtidsinriktning i samma tradition som t.ex. Lincopensen och Comenius latinläroböcker – där det i första rummet var frågan om att lära sig använda latinet som kommunikationsspråk – är 1790 års ordbok på ett annat sätt inriktad på antikens språk och samhälle. Dels visar det sig i de svenska betydelseförklaringarna. Några exempel är latinets *Lora*, *Accubitalia* och *Gulo* där Florinus svenska ekvivalenter är de samtidsförankrade *Spijsööl* (1678:19), *Sängekläder* (s. 23) och *Järf* (s. 99) medan 1790 års ordbok har respektive *Efter-win, som präßas af utpräßade drufwor, Kläder, hwarmed Sofforne öfwerhöljdes, på hwilka man låg till bords* och *Fråßare*. Dels framgår det av lemmaurvalet: sådana beteckningar för ideologiska och tekniska landvinningar som *Idololatria*, *Affguderij* (s. 38), *Typographus*, *Booktryckiare* (s. 45) och *Bombarda*, *Byssa* (s. 120) har över huvud taget inga motsvarigheter 1790.

Florinus ordbok torde alltså ha representerat ett koncept på utgående. Och i och med detta måste incitamenten för att lägga ner tid och arbete på en grundligare revidering ha varit ganska små. I stället valde man att (frånsett den förhållandevis lättvindiga ortografiska tidsanpassningen) fortsätta i de gamla hjulspåren så länge produkten gick att sälja – betecknande är att man knappast kan tala om någon produktutveckling efter 1722.

4.3. Ordböckers auktoritet

Vid sidan av dessa två orsaker till att så lite förändrades kan man ana ytterligare en: ordböckers inneboende auktoritet. Som McArthur (1986:46) skriver har det alltsedan de medeltida klosterskrivarnas tid funnits ”an element of *reverence* in our civilization to works of *reference*”; och att så mycket gammalt hänger med från den ena utgåvan till den andra kan nog också ha att göra med att det just handlade om en ordbok. (Att Lars Salvius – utgivaren av 1754 och 1771 års ordböcker – annars inte var främmande för att grundligt omarbete texter finns det flera exempel på; se Santesson 1986:297 och Johannisson 1961.)

Signifikativt är inte minst att antalet strykningar är så få i de senare utgåvorna (se tabell 4). Trots att 1722 års ordbok fortfarande uppvisar en tydlig ambition att utveckla produkten – och trots att den enhetliga typgraden måste ha gjort det ännu besvärligare att disponera och få plats med texten – innehåller den bara ett enda exempel på strykningar. Det gäller 1708 års *FUNDUS, i. Fast egendom/ såsom Åker/ Äng/ etc. item Botn* (s. 130) som 1722 – av allt att döma av utrymmesskäl – förkortats till *Fast egendom/ såsom Åker/ item Botn* (s. 58) (att man i detta enda fall tillät sig en strykning kan nog hänga samman med att det strukna morfemet stod att finna i den närmast följande artikeln *Pratum, i. Äng*). Och vad gäller de två strykningarna 1754 är bakgrunden lite speciell. Det handlar om de två artiklar som 1678 lyder *Morbus, siukdō/ siuka/ kranckheet* och *Æger, ægrotus, morbidus, Siuk/ siukligh/ kranck* (s. 124) men där 1754 års ordbok bara har två ekvivalenter, *Sjukdom, sjuka* respektive *Sjuk, sjuklig* (s. 89). Redan 1708 hade här den förra artikelns ekvivalenter genom en kombination av förkortning och sättningsfel blivit *Siukdom/ Siuka/ Kanckh.* (s. 200), en lydelse som återkommer i oförändrat skick 1722 och 1740. Och måhända är det detta som ligger bakom strykningarna: den som vid utgivningen 1754 ställdes inför detta märkliga *Kanckh.* kan nog ha funnit för gott att utelämna det helt och hållet, för att sedan när han kom fram till adjektivet *Kranck* åtta artiklar längre ner i konsekvensens namn stryka även detta.

Det förefaller alltså som om man med tiden blev allt ovilligare – man frestas att skriva: inte vågade – att avlägsna några betydelsebärande element ur texten. Och kanske hänger det samman med ordbokstextens auktoritet. Att här och där stryka några av synonymerna i de svenska artikelfälten kunde annars ha varit ett förhållandevis enkelt sätt att råda bot på flera av de problem som vidhäftade Florinus ordbok. Ett är förstås den brist på utrymme som så ofta gör sig påmind i utgåvorna. Ett annat problem är att vissa av ordbokens ekvivalenter under 1700-talets senare hälft nog kan ha framstått som mer eller mindre obsoleta. Det faktum att t.ex. *hickan* (H 885), *glödkara* (G 625), *begravningsståt* (i betydelsen ’likprocession’ (B 736)), *högstol* (i betydelsen ’kateder, pulpet’ (H 2278)), *lustighet* (i betydelsen ’raskhet, hurtighet’ (L 1240)), *nystestol* (N 899) och *spetskenekt* (S 9541) samtliga har Florinus 1695 som sista belegg i SAOB antyder att dessa ord eller betydelser inte var helt och fullt

gångbara 1771. Trots detta – och trots att de ur funktionell synvinkel lätt hade kunnat undvaras – återfinns de ännu i den sista utgåvan av ordboken i sammanställningarna **Hickning**, **Hickan** (s. 10), **Glöd-kara**, **Eld-raka** (s. 20), **Begravnings-ståt**, **Lik-Process** (s. 26), **Högstol**, **Lärarens Stol** (s. 29), **Lustighet**, **Snällhet**, **Wighet** (s. 34), **Nystfot**, **Nyststol**, **Hjulråk** (s. 77) samt **Pikner**, **Spetskneckt** (s. 85).⁴

Det finns ytterligare en aspekt av strykningarna som har med ordbokens funktion att göra. I och med att det var frågan om en receptionsordbok – eller kanske hellre: en passiv översättningsordbok (se NLO s. 214) – för latinstuderande svenskar kan sådana uppradningar av synonymer som **Faarsyster/ Faster** och **hynda/ tijkä/ täfwa** för latinets *Amīta* (1678:64) och *Canicula* (s. 97) förefalla tämligen överflödiga; men ännu i 1771 års ordbok återfinns alltså samma ekvivalenter **Farsyster**, **Faster** (s. 45) respektive **Hynda**, **Tik**, **Täfwa** (s. 69) i de svenska artikelfälten (vad gäller *farsyster* kunde kanske redan det faktum att SAOB:s sista belägg är från ca 1750 (F 358) ha motiverat en strykning).

Litteratur

Ordböcker:

Florinus, Henrik 1678: *Nomenclatura rerum brevissima Latino-Sveco-Finnonica, in usum juventutis* [...]. Åbo. Faksimilutgåva med efterskrift av Riitta Suhonen, 1976. Helsingfors.

[För de övriga utgåvorna av Florinus ordbok hänvisas till tabell 1.]

Lindblom, J. A. 1790: *Lexicon Latino-Svecanum, Latinsk och Svensk Ord-Bok* [...]. Uppsala.
NLO = *Nordisk leksikografisk ordbok*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi.

Skrift nr. 4. Oslo 1997.

SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. 1-. Lund 1898-.

Annan litteratur:

Gaskell, Philip 1974: *A New Introduction to Bibliography*. Oxford.

Hüllen, Werner 1999: *English Dictionaries 800-1700. The Topical Tradition*. Oxford.

Johannisson, Ture 1961: Nils Matson Kiöping och Lars Salvius. I: *Nils Matson Kiöpings Resa. Parallelltexter ur andra och tredje upplagorna. Med efterskrift och anmärkningar utgivna av Ture Johannisson*. (Svenska texter 6.) Stockholm, 125-142.

Larsson, Lennart 2005: Mönstrens makt. Om särmarkeringarna av lång vokal i Florinus ordböcker. I: *Studier i svensk språkhistoria* 8. Utg. av Cecilia Falk och Lars-Olof Delsing. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A:63.) Lund, 179-187.

Larsson, Lennart, under utgivning: Florinus ordbok. I: *Språk och stil* 16, 2006.

McArthur, Tom 1986: *Worlds of Reference. Lexicography, learning and language from the clay tablet to the computer*. Cambridge.

⁴ Att SAOB:s sistabelägg från Florinus regelmässigt tidfästas till 1695 beror uppenbarligen på att det i stort sett bara är 1678 och 1695 års utgåvor som excerperats.

Santesson, Lillemor 1986: *Tryckt hos Salvius. En undersökning om språkvården på ett 1700-talstryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi.* (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A:37.) Lund.

Schück, Henrik 1923: *Den svenska förlagsbokhandelns historia 2.* Stockholm.